

МОВНА БІОГРАФІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ОПИСУ МОВНОГО ЖИТТЯ ІНФОРМАНТА

Наталя МАТВЕЄВА

доктор філософії,

асистент кафедри української мови та славістики

Тернопільського національного педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка

вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль;

*молодший науковий співробітник відділу стилістики, культури мови
та соціолінгвістики*

Інституту української мови Національної академії наук України

вул. М. Грушевського, 4, м. Київ

ORCID: 0000-0001-6290-9381

natalyamatveieva@gmail.com

Статтю присвячено аналізу методу мовної біографії як найбільш детального способу опису мовного життя комуніканта. Обґрунтовано, що в сучасних умовах війни, коли російськомовні українці переходять на державну мову спілкування, удосконалюючи свою мовну свідомість та переосмислюючи національну й мовну ідентичності, саме метод мовної біографії дозволяє фіксувати основні тенденції таких змін: психологічні моменти, причини й мотиви, що призвели до трансформацій у мовному житті інформантів.

З'ясовано, що метод мовної біографії, яким часто користуються сучасні соціолінгвісти, – це форма глибинного наративного інтерв'ю, метою якого є опис усього життя людини з акцентом на аспекти, пов'язані з вивченням мови, зміною мовної поведінки, ставленням до мовного коду тощо. Під час проведення нашого дослідження ми записали 27 мовних біографій тривалістю 40–60 хв кожна.

Застосування цього методу передбачає створення спеціального питальника, який вміщує важливі для опису мовного життя інформанта запитання. Зазвичай ці питання ми розділяємо на декілька блоків, а саме: загальні дані про респондента; дитинство й навчання в школі; сім'я, друзі, робота, дозвілля; ставлення до мов; мовні труднощі й конфлікти, особливості використання мовних кодів. У статті подано перелік запитань, які ми використовуємо під час проведення мовних інтерв'ю.

Інтерв'ю з мовцями представлено у форматі диктофонних записів, які згодом розшифровані. З розшифрованих матеріалів мовних біографій ми маємо можливість не лише дізнатися інформацію про особисті психологічні моменти, що пов'язані з використанням мови / мов, але й простежити особливості розвитку

мовної ситуації в країні загалом. Зважаючи на специфіку застосування цього методу, окрім особистих міркувань респондентів стосовно мовних питань, ми отримуємо також багатий емпіричний матеріал, що дозволяє схарактеризувати рівень володіння мовою опитаних.

Доведено, що метод мовної біографії не є кількісним, позаяк він не підкріплений жодними статистичними даними, однак він дозволяє простежити основні тенденції зміни мовної поведінки й мовної свідомості респондентів. Зроблено висновок про актуальність методу на сучасному етапі вивчення трансформацій мовної ситуації в державі у період повномасштабної війни.

Ключові слова: інтерв'ю, мовна біографія, мовна поведінка, мовна свідомість, питальник.

LANGUAGE BIOGRAPHY AS THE SOURCE OF DESCRIPTION OF THE INFORMANT'S LANGUAGE LIFE

Natalia MATVEIVA

*PhD, Assistant at the Department of the Ukrainian Language and Slavistics
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University*

2 Maksyma Kryvonosa str., Ternopil;

*Junior Researcher at the Department of Stylistics,
Language Culture and Sociolinguistics*

*The Institute of the Ukrainian Language of the National Academy
of Sciences of Ukraine*

2 Hrushevskyyi str., Kyiv

ORCID: 0000-0001-6290-9381

natalyamatveieva@gmail.com

The article is devoted to the analysis of the language biography method as the most profound way of describing the language life of the communicator. It argues that this method is very important nowadays in the period of Russian-Ukrainian war. Russian-speaking Ukrainians now switch to the state language of communication, improve their language consciousness, rethink their national and language identity. The method of language biography allows to record the main trends of such changes: psychological moments, reasons and motives that led to the transformations in the language life of the informants.

It is found that the method of language biography is the form of in-depth narrative interview, the purpose of which is to describe the whole life of the person with the emphasis on aspects related to language learning, changing language behavior, attitudes towards language codes, etc. We have recorded 27 language biographies (40–60 minutes) during our research.

The application of this method involves the creation of the special questionnaire that contains questions, which are important for describing the language life of the

informant. We usually divide these questions into several blocks: general data about the respondent; childhood and school; family, friends, work, leisure time; attitude to languages; language difficulties and conflicts, peculiarities of using language codes. The article provides the list of questions that we use, conducting language interviews.

Interviews with speakers are presented in the format of dictaphone recordings, which are later transcribed. On the basis of the deciphered materials of language biographies we have the opportunity to learn not only information about personal psychological moments related to the use of languages, but also to trace the peculiarities of the development of the language situation in the country in general.

It is proved that the method of language biography is not quantitative, as it is not supported by any statistical data, but it allows to trace the main trends of changes in the language behavior and language consciousness of the respondents. The conclusion is made about the relevance of this method at the current stage of studying the transformations of the language situation in Ukraine during the full-scale Russian-Ukrainian war.

***Key words:** interview, language biography, language behavior, language consciousness, questionnaire.*

Постановка проблеми. Повномасштабна російсько-українська війна значною мірою впливає на становище української мови в суспільстві, позаяк обсяг функціонування державної мови в усіх комунікативних сферах помітно збільшується. Якщо офіційне спілкування, яке регламентовано законодавством (Закон «Про функціонування української мови як державної» (2019 р.)), протягом останніх років обслуговувала державна мова, то в міжособистісній комунікації українців, зокрема тих, що проживали на Сході чи Півдні країни, часто домінувала російська мова. Після початку повномасштабного вторгнення росії українська мова стає домінантною мовою спілкування багатьох раніше російськомовних громадян. Основною причиною такого переходу, як засвідчують результати соціологічних і соціолінгвістичних досліджень, є вплив війни, адже саме війна змусила українців відмовитися від спілкування мовою ворога та почати комунікувати державною мовою. У цьому контексті важливими видаються не лише очевидні зміни мовної поведінки українців (перехід з російської мови на українську), але й глибші трансформації, як-от: усвідомлення важливості державної мови, погіршення ставлення до мови окупанта, удосконалення мовної свідомості громадян, осмислення своєї національної та мовної ідентичності. Такі зміни можна вивчати за допомогою різних соціолінгвістичних методів, зокрема анкетування та інтерв'ювання. Пріоритетного значення в умовах війни набуває один із різновидів інтерв'ю – метод мовної біографії. Цей метод у своїх дослідженнях використовують такі українські соціолінгвісти: Н. Кісс [4], Г. Шумицька [4], І. Брага [1; 2], О. Данилевська [3], І. Цар [5; 6] тощо.

Мета статті – проаналізувати метод мовної біографії та показати, як він може бути застосований у практичних соціолінгвістичних студіях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «мовна біографія» до наукового обігу увів швейцарський науковець І. Верлен у 1986 р. в праці «Мовні біографії іноземців у другому поколінні» [4, с. 84].

Під мовною біографією в українському мовознавстві розуміють «опис мовного життя окремої людини з урахуванням її мовної поведінки, мовних потреб і преференцій» [1, с. 7]. Цим методом найчастіше послуговуються соціолінгвісти та діалектологи.

Н. Кісс, аналізуючи 10 найпопулярніших дефініцій методу мовної біографії в українській та зарубіжній лінгвістиці, доходить висновку про те, що за допомогою цього методу можна з'ясувати різні аспекти мовного життя, а саме: мовна поведінка, мовні потреби, мовні преференції, ставлення до мов, мовні різновиди, вибір мови, мовні вподобання, мовні компетенції, вивчення мов, використання мов, засвоєння мов, забуття мов, зміну мови, мовний розвиток, мовні здібності [4, с. 89].

Таким чином, мовна біографія – це форма глибинного нарративного інтерв'ю, метою якого є опис усього життя людини з акцентом на аспекти, пов'язані з вивченням мови, зміною мовної поведінки, ставленням до мовного коду тощо.

Суть застосування методу мовної біографії полягає у створенні спеціального питальника, який вміщує питання, що є важливими в контексті вивчення мовного життя інформанта. Інакше кажучи, метод мовної біографії передбачає записування розгорнутого інтерв'ю за питаннями, що спрямовані на вивчення особливостей засвоєння мови, трактування ієрархії мов, рис мовної поведінки особи в різних ситуаціях реального життя, оцінювання мовного середовища, ставлення до мов, а також до регулятивних заходів держави [3, с. 59]. Використання цього методу дозволяє отримати глибоке розуміння того, як окрема людина сприймає та використовує мову протягом усього життя. Він охоплює аспекти вивчення, використання, зміни та навіть забуття мов, що дозволяє створити повний портрет мовної поведінки респондента.

Формою збирання матеріалу методом мовних біографій є жива розмова з інформантом, тому важливими є невимушеність спілкування й доброзичлива атмосфера, що сприяє відкритості респондента. Саме довіра між інтерв'юером та інформантом є ключовим елементом успішного збору даних. Отже, під мовною біографією розуміємо диктофонний запис усного інтерв'ю з респондентом, що стосується мовних питань.

Н. Кісс, спираючись на погляди чеського дослідника Ї. Неквапіла, зауважує, що мовні біографії охоплюють три сфери – життєву реальність, реальність суб'єкта та реальність тексту. Життєва реальність полягає в описі інформантом життєвих подій, наприклад, як він вивчав рідну та державну мови. Під реальністю суб'єкта розуміють те, як наратори переживали події, яким чином респонденти реагували на випадки дискримінації за мовною ознакою, які емоції при цьому відчували. І те, як саме респонденти розповідають про всі події, чи є випадки мовного змішування або переходу з однієї мови на іншу протягом інтерв'ю, – це реальність

тексту. «Усі ці реальності тісно переплетені між собою та впливають одна на одну, – підкреслює науковиця, – тож це має враховувати дослідник при аналізі мовних біографій» [4, с. 91]. Зауважимо, що задля об'єктивності отриманих результатів І. Неквапіл повторює інтерв'ю з тими самими респондентами через певний проміжок часу, ба більше, навіть різними мовами. А втім, ученому таки вдалося довести стабільність наративів, що дозволило зробити висновки про те, що вони не зазнають суттєвого впливу часу [9, с. 65].

Важливо також наголосити, що метод мовної біографії не є кількісним, він не підкріплений статистичними даними. Однак використання цього методу дозволяє простежити основні тенденції зміни мовного життя респондентів. У межах нерезидентської програми Французького інституту досліджень з гуманітарних та соціальних наук (CEFRES, UAR 3138 CNRS–MEAE) ми записали 27 мовних біографій, 16 із яких належать студентам, що змінили місце проживання через російське збройне вторгнення. Для проведення інтерв'ю ми розробили спеціальний питальник, який вміщує запитання, відповіді на які дозволяють зрозуміти мовне життя інформанта. Наведемо перелік питань, які ми ставили нашим респондентам.

1. *Ваш вік.*
2. *Стать.*
3. *Хто ви за етнічним походженням (національністю батьків)?*
4. *З якою національністю ви себе ідентифікуєте?*
5. *Місце запису.*
6. *Де ви народилися? Як довго ви там жили? Чи змінювали місце проживання до переїзду в Тернопіль?*
7. *Опишіть коротко мовну ситуацію в регіоні, звідки ви родом.*
8. *Як ви гадаєте, чи зміниться мовна ситуація у вашому місті в майбутньому?*
9. *Яка мова є для вас рідною?*
10. *Що ви розумієте під поняттям «рідна мова»? Чи змінювалося розуміння цього поняття протягом життя?*
11. *Якою мовою спілкуються ваші батьки, бабусі, дідусі? Яка мова є для них рідною?*
12. *Чи є у вас брати, сестри? Якою мовою вони спілкуються?*
13. *Чи є у вас дитячі спогади, пов'язані з мовою?*
14. *Хто був для вас важливою особою в дитинстві? І якою мовою ви спілкувалися?*
15. *Чи вплинуло оточення в дитинстві на мову, якою ви розмовляєте?*
16. *Чи завжди ви користувалися цією мовою? Чи протягом життя ви змінювали основну мову свого спілкування?*
17. *Якщо змінювали, то які причини й мотиви зміни мовної поведінки?*
18. *Якою мовою ви спілкуєтеся з родичами?*
19. *Якою мовою ви спілкуєтеся з друзями?*
20. *Якою мовою ви навчалися в школі?*
21. *Якою мовою спілкувалися вчителі й учні поза навчальним процесом?*

22. *Якою мовою ви спілкуєтеся в університеті? На парах? На перервах? З однокурсниками?*

23. *Чи переходить в університеті хтось на російську мову комунікації, звертаючись до вас (студенти/ викладачі)?*

24. *Які можливості ви використовуєте для того, щоб удосконалити свою мову?*

25. *Яка основна мова вашого спілкування зараз?*

26. *Якою мовою ви звернетесь до незнайомої людини?*

27. *Якою мовою ви дасте відповідь на запитання українською?*

28. *Якою мовою ви дасте відповідь на запитання російською?*

29. *Якою мовою ви читаєте книги, дивитесь фільми, шукаєте інформацію в інтернеті?*

30. *Чи працюєте ви? Якою мовою ви розмовляєте на роботі?*

31. *Чи виникали у вас коли-небудь якісь труднощі, пов'язані з мовою?*

32. *Чи виникали у вас конфлікти на мовному ґрунті?*

33. *Чи робили вам коли-небудь зауваження стосовно вашої мови, чи виправляли якісь помилки?*

34. *Як, на вашу думку, можна заохотити людей перейти на державну мову комунікації в неофіційному спілкуванні?*

35. *Якою мовою розмовлятимуть ваші діти?*

36. *Як ви оцінюєте свої знання рідної мови?*

37. *Як ви оцінюєте свої знання української/російської мови?*

38. *Як ви ставитесь до суржиків?*

39. *Чи залежить ваша мова комунікації від того, якою мовою до вас звертаються?*

40. *Чи змінила війна ваше ставлення до української мови?*

41. *Чи змінила війна ваше ставлення до російської мови?*

42. *Чи змінила війна ваше ставлення до людей, що розмовляють українською/російською?*

43. *Чи змінила війна ваше ставлення до росіян?*

Перелічені питання ми можемо поділити на декілька блоків, а саме: загальні дані про респондента, дитинство та навчання в школі, кар'єра, дозвілля, ставлення до мови, війна і мова, мовні труднощі й конфлікти, особливості використання мовних кодів. Аналізуючи запитання для інтерв'ю, розуміємо, що вони охоплюють розповідь про все життя інформанта, що дозволяє зрозуміти всі мотиви та передумови формування мовної поведінки респондента.

Важливою перевагою застосування методу мовних біографій є те, що на основі опрацьованих матеріалів ми маємо можливість простежити особливості розвитку мовної ситуації в країні [9, с. 64]. Окрім цього, оскільки формою збирання матеріалу є жива розмова, то, безсумнівно, використовуючи цей метод, ми отримуємо також багатий емпіричний матеріал, який дозволяє схарактеризувати рівень володіння мовою респондентів [3, с. 59].

З огляду на зібрані та розшифровані матеріали мовних біографій робимо висновки про те, що інтерв'ю з особами старшого віку зазвичай довші та детальніші, ніж розмови зі студентами. Зрозуміло, що старші респонденти, котрі мають триваліший життєвий досвід, можуть розповісти більше інформації, ніж представники молодого покоління. Ба більше, літні люди багато уваги у своїх інтерв'ю приділяють розповідям про особливості їхнього мовного життя в період існування СРСР. Водночас студенти, народжені вже в незалежній Україні, не зіштовхувалися з такими проблемами.

Зауважимо, що відповіді, які ми отримали під час проведення інтерв'ю, є певною мірою суб'єктивними, однак тексти опрацьованих мовних біографій дозволяють проаналізувати те, як українці змінювали свій звичний мовний код, що стало поштовхом до цього, як оточення сприймало їхній перехід на іншу мову спілкування, рефлексії щодо рідної мови та багато інших аспектів.

Опрацьовані матеріали мовних біографій засвідчують потужний вплив суспільно-політичних процесів, що відбуваються в Україні, на свідомість населення і, безперечно, свідчать про вкорінення української національної ідентичності та переосмислення ролі мови в суспільстві. Безсумнівно, російська збройна агресія таки суттєво вплинула на зміну мовної поведінки українців, що часто є показником удосконалення їхньої мовної свідомості. Повномасштабна російсько-українська війна стала каталізатором для глибшого осмислення суті своєї національної та мовної ідентичності.

Зміна мовної поведінки українців призводить до закріплення позицій державної мови у всіх комунікативних сферах. Перехід громадян на державну мову спілкування сприяє консолідації українського суспільства. Прискорений процес українізації комунікативного простору, зумовлений впливом війни, підкреслив важливість української мови як атрибута національної ідентичності.

Висновки й перспективи подальшого дослідження. Отже, метод мовної біографії є потужним інструментом в арсеналі сучасної соціолінгвістики. Завдяки йому дослідники отримують можливість детально аналізувати мовне життя індивідумів, розкриваючи багатогранні аспекти їхньої мовної поведінки, преференцій та свідомості. Відсутність статистичних даних у методі мовної біографії компенсується можливістю виявлення загальних тенденцій зміни мовної поведінки. З огляду на це можемо констатувати, що метод мовної біографії є незамінним для глибокого аналізу мовного життя інформантів, особливо в умовах соціальних та політичних змін.

Перспективою для подальших наукових розвідок вважаємо потребу проведення нових досліджень, які б фіксували зміни мовної поведінки, модифікації мовної свідомості, що спричинені впливом повномасштабної російсько-української війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брага І.І. Мовна біографія білінгва (спроба реконструкції). *Закарпатські філологічні студії*. 2012. Вип. 8, Т. 1. С. 7–12.

2. Брага І.І. Мовна особистість носія українсько-російського суржику в його мовних автобіографіях. *Вісник Донецького національного університету. Серія «Гуманітарні науки»*. 2014. Вип. 1–2. С. 32–39.

3. Данилевська О.М. Мовна біографія вчителя в дослідженні динаміки мовної ситуації у шкільній освіті України. *Українська мова*. 2023. № 4. С. 49–69.

4. Кісс Н.С., Шумицька Г.С. Соціолінгвістичний метод мовної біографії та практика його застосування на Закарпатті. *Соціальне у мові та мова в соціумі : колективна монографія*. Київ : НаУКМА, 2023. С. 83–133.

5. Цар І.М. Мовна біографія єзидки-киянки як приклад мовної адаптації полілінгва в Україні. *Мова і міжкультурна комунікація: теорія та практика : збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Полтава, 25 травня 2022 р. Полтава : ПДАУ, 2022. С. 178–182.

6. Цар І.М. Мовна поведінка молоді у білінгвальному місті. *Територіальні та соціокультурні умови функціонування української мови в Україні : монографія*. Київ, 2023. С. 518–618.

7. Franceschini R. Language biographies. *Sociolinguistica*. 2022. № 36 (1–2). P. 69–83.

8. Kliuchnikova P. Linguistic Biographies & Communities of Language of Russian Speakers in Great Britain, Durham theses, Durham University. 2016. URL: <http://etheses.dur.ac.uk/11374/>.

9. Nekvapil J. Language biographies and the analysis of language situations: On the life of the German community in the Czech Republic. *International Journal of the Sociology of Language*. 2003. № 162. P. 63–83.

10. Verschik A. Linguistic Biographies of Yiddish Speakers in Estonia. *Folklore (Estonia)*. 2002. P. 38–52.

REFERENCES

1. Braga, I.I. (2012). Movna biografiya bilingva (sproba rekonstrukciyi) [Language biography of the bilingual: an attempt of reconstruction]. *Zakarpats`ki filologichni studiyi [Transcarpathian Philological Studies]*. Vol. 8, P. 1. P. 7–12 [in Ukrainian].

2. Braga, I.I. (2014). Movna osobystist` nosiya ukrayins`ko-rosijs`kogo surzhy`ku v jogo movny`x avtobiografiyax [Language personality of the speaker of Ukrainian-Russian Surzhyk in his language biographies]. *Visnyk Donecz`kogo nacional`nogo universy`tetu. Ser. B. Gumanitarni nauky [Bulletin of the Donetsk National University. Ser. B. Humanities]*. Vol. 1–2. P. 32–39 [in Ukrainian].

3. Danylevs`ka, O.M. (2023). Movna biografiya vchytelya v doslidzhenni dynamiky movnoyi sytuaciyi u shkil`nij osviti Ukrayiny [Language biography of a teacher in the study of the dynamics of the language situation in school education in Ukraine]. *Ukrayins`ka mova [The Ukrainian Language]*. Vol. 4. P. 49–69 [in Ukrainian].

4. Kiss, N.S. & Shumycz`ka, G.S. (2023). Sociolinguistychnyj metod movnoyi biografiyi ta praktyka jogo zastosuvannya na Zakarpatti [Sociolinguistic method of language biography and the practice of it's usage in Transcarpathia]. *Social`ne u movi ta*

mova v sociumi: kolektyvna monografiya [Social in language and language in society: collective monograph]. P. 83–133 [in Ukrainian].

5. Czar, I.M. (2022). *Movna biografiya yezydki-kyyanky yak pryklad movnoyi adaptaciyi polilingva v Ukrayini [Language biography of a Yezidi woman from Kyiv as an example of language adaptation of a polylingual in Ukraine]. Mova i mizhkul`turna komunikaciya: teoriya ta praktyka: zbirnyk materialiv III Vseukrayins`koyi naukovo-praktychnoyi konferenciyi (m. Poltava, 25 travnya 2022 r.) [Language and intercultural communication: theory and practice: collection of materials of the 3rd All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Poltava, May 25, 2022)]. P. 178–182 [in Ukrainian].*

6. Czar, I.M. (2023). *Movna povedinka molodi u bilingval`nomu misti [Language behavior of young people in a bilingual city]. Terytorial`ni ta sociokul`turni umovy funkcionuvannya ukrayins`koyi movy v Ukrayini: monografiya [Territorial and sociocultural conditions of functioning of the Ukrainian language in Ukraine: monograph] P. 518–618 [in Ukrainian].*

7. Franceschini, R. (2022). *Language biographies. Sociolinguistica. № 36 (1–2). P. 69–83.*

8. Kliuchnikova, P. (2016). *Linguistic Biographies & Communities of Language of Russian Speakers in Great Britain, Durham theses, Durham University. Retrieved from: <http://etheses.dur.ac.uk/11374/>.*

9. Nekvapil, J. (2003). *Language biographies and the analysis of language situations: On the life of the German community in the Czech Republic. International Journal of the Sociology of Language. Vol. 162. P. 63–83.*

10. Verschik, A. (2002). *Linguistic Biographies of Yiddish Speakers in Estonia. Folklore (Estonia). P. 38–52.*